

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1978

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ 200 ΕΤΩΝ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΥΓΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ

Ὁ Οὔγος Φώσκολος ἀναγνωρίστηκε καὶ καθιερώθηκε ἐδῶ καὶ δυὸ περίπου αἰῶνες σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους λυρικοὺς ποιητὲς τοῦ κόσμου στὸν 19^{ον} αἰῶνα.

Ἡ ὀρφάνια του, ἡ φτώχεια του, οἱ στερήσεις του, ἡ ἀναστατωμένη ἐποχὴ του, ἡ ἀνεμόδαρτη πολυτάραχη ἀτομικὴ του ζωὴ, οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ του ἀγῶνες, μὲ τόσες ἀντιξοότητες, καταδιώσεις, πολέμους, ἐξορίες, ἡ ὀδυνηρὴ ἀρρώστια του (ἔπασχε ἀπὸ χολῆ) δὲν τὸν ἐμπόδισαν καὶ τὴν μόρφωσί του νὰ ὀλοκληρώσῃ μὲ βαθιὲς καὶ πλατιῆς γνώσεις καὶ τὸ ἦθος του νὰ διατηρήσῃ ἀκέραιο, καὶ λογοτεχνικὰ ἔργα ἐξαίρετης ποιότητος νὰ προσφέρῃ στὴν ἀνθρωπότητα.

Παράλληλα πρὸς τὸ πνευματικὸ του ἀνάστημα, προβάλλεται, ἰσοϋψές, καὶ τὸ ἠθικὸ ἀνάστημα τοῦ Ἄνδρός. Σπάνια παρατηρεῖται τόση ἁρμονία μεταξὺ ιδέας καὶ πράξης, μεταξὺ ἔργου καὶ βίου, ὅση παρατηρεῖται στὸν Οὔγο Φώσκολο. Ποιητὴς καὶ ἄνθρωπος ἔχουν τὴν ἴδιαν εὐγενῆ ταυτότητα. Ἐμπνευσι καὶ δράσι ἔχουν τὸν ἴδιο σταθερὸ ρυθμὸ, τὴν ἴδια τιμιότητα, τὴν ἴδια ποιότητα. Προβάλλει στὸ Πάνθεο τῶν μεγάλων δημιουργῶν, τῶν μεγάλων ἐργατῶν τοῦ Πνεύματος, σὰν μιὰ ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία ἀνθρώπινης ἀρετῆς.

Ἡ πηγὴ του Δελφικῆ. Τὸ ἱερόν της ὕδωρ ἔφτανε στὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ του κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν Ἴπποκρήνην τῆς Κασταλίας.

Ἐγραψε στήν ἰταλική γλῶσσα. Καί δίκαιος εἶναι ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἀείμνηστου Μαρίνου Σιγούρου ὅτι «ὁ Φώσκολος ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερο δῶρο τῆς Ἑλλάδας πρὸς τὴν Ἰταλία». Ὑπῆρξε, προσθέτω, τὸ ὕστερο κορύφωμα τῆς μεγάλης πνευματικῆς προσφορᾶς, πὸν κληροδότησε τὸ ἑλληνικὸ Βυζάντιο στήν πιὸ γειτονική καὶ πιὸ συγγενική του χώρα τῆς Εὐρώπης. Ἄλλωστε, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος στὸ ποίημά του («Ὑμνος στὸ Καράβι τῶν Μουσῶν»), (δημοσιευμένο μετὰ τὸν θάνατό του, σὲ στίχους πὸν μετέφερε καὶ στίς «Χάριτες») γράφει ὅτι μετὰ τὴν Ἄλωσι τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους :

«Ἀνθισε, τότε, τῶν Μουσῶν ὁ κῆπος
 στήν Ἰταλία, καὶ ἐδῶ ἤρθαν οἱ τεχνίτες
 νὰ κορῦψουν τὴν εὐλογική κυψέλη
 πὸν τὸ χρυσὸ της μέλι μᾶς χαρίζει».

Σὰν τελευταία μέλισσα, πὸν μετέφερε τὸ μέλι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος στήν Ἰταλία, χαρακτηρίζω τὸν Νικολὸ Οὔγο Φώσκολο. Κι αὐτὸ εἶναι μιὰ πρώτη ἐξήγησι καὶ δικαιολόγησι, μιὰ πρώτη ἀπάντησι (γιατὶ ὑπάρχουν καὶ πολλές ἄλλες) στὸ ἐρώτημα «πῶς ἐπῆγε στὴ Βενετιὰ καὶ ἔγραψε τὰ ἔργα του στήν ἰταλική γλῶσσα, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐγκαταλείψῃ, στήν ἰδιωτική ἀλληλογραφία του, καὶ τὴν ἑλληνική».

Μελετῶντας πάλι, τὸν τελευταῖο καιρὸ, τὴν βιογραφία του καὶ τὴν ἐργογραφία του, αἰσθάνθηκα τὴν παρόρμησι ν' ἀφιερῶσω στὴ Μνήμη του μιὰν Ὁδὴ ἰδικῆς μου ἐμπνεύσεως. Κρίνω σκόπιμο νὰ διακόψω τὸ περὶ τμῆμα τῆς ὁμιλίας μου γιὰ νὰ ἀπαγγείλω τὴν ἔμμετρη αὐτὴν Ὁδὴ, πὸν μοῦ ἐνέπνευσεν ὁ ἐορτασμός μας, καὶ ἀκολούθως νὰ συνεχίσω.

Ἑλληνικὴ Ὁδὴ στὸν Οὔγο Φώσκολο

Σ' ἑλληνικό, τοὺς «Τάφους» σου ἔχεις ἀνοίξει, χῶμα.
 Βυθοῦν τὰ κυπαρίσσια τους στὴ Ζάκυνθο τίς ρίζες.
 Τοῦ Ἰονίου τὰ κύματα στοῦ Ἀργάσι τ' ἀκρογιαλί
 φλοισβίζουν τίς «Ἐπιστολές τοῦ Ἰακώβου Ὁρτίς»...
 Τίς «Χάριτες» σου μελωδοῦν στὸν Ἑλικῶνα οἱ Μοῦσες
 Ὁ Μουσηγέτης σου Ἑλληνας ἀθηντακὸς Ἀπόλλων
 Τὸ πνεῦμα, ὁ οἶστρος, ὁ ρυθμὸς ἑλληνικῆς οὐσίας.
 Ἡ πρώτη ἀνάσα στὸ νησί παντοτινὴ πνοή σου.
 Ἑλληνικὸς βαθιὰ ὁ παλμός, ψηλὰ ὁ ἰδεασμός σου!
 Παραμερίζουν πρόθυμα ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Κάλβος

ανάμεσά τους Ἕλληνας κι ἐσὸ νὰ ξεπροβάλης
 Ἕλληνας στὸ ἄνθος τῆς ψυχῆς καὶ στὸν καρπὸ τῆς σκέψης
 Ἕλληνας στὴν παλληκαριά, στὴν ὑψηλοφροσύνη.
 Σ' ἑλληνικὸ τὰ ἔχεις σκληρὰ σφουρηλατήσῃ ἀμόνι
 τὸν στέρεο χαρακτήρα σου καὶ τὸ ἀκέραιο ἦθος.
 Θεμέλιωσες ἀτράνταχτα σ' αὐτὰ τὴν Ἀρετὴ σου
 ποὺ ξάστραφτε μεσουρανής εὐγενικὲς ἰδέες
 κι εὐώδιαζε ἀνεξάτιμστη ἐχέμυθη θεοσέβεια.
 Ὅταν τῆς Μάνας τίς εὐχὲς ἀπὸ τὰ γράμματά της
 τίς ἔκοβες, τίς ἔφτιαχνες κρυφά σου φυλαχτάρια
 δὲν ἦταν τοῦτο ἐπίκληση πρὸς τοὺς Θεοὺς τῆς Μάνας;
 Δὲν ἦταν τοῦτο ρίζωμα στὸν μητρικὸ σου κῆπο;
 Ἕλληνας καὶ Ζακυνθινὸς ὡς τῆς ψυχῆς τὰ βάθη
 κι ὡς τῶν ὀστέων σου τὸ πηχτὸ δυναμικὸ μεδοῦλι!
 Μόνο στὰ χεῖλη σοῦ ἔβαλεν ἡ Μοῖρα ξένη γλῶσσα...
 Τῆς Εἰμαρμένης θέλημα κι ἀποδεχτό της δῶρο
 ἦταν στὴ γλῶσσα νὰ ἐκφραστῆς τοῦ Δάντη, τοῦ Πετρούρχη
 γιὰ νὰ τῆς δώσης νέα δροσιά, νέα εὐωδιὰ καὶ χρῶμα.
 Γιὰ νὰ ἔχη εὐθὺς κι ὁ στίχος σου ἀπήχηση παγκόσμια
 καὶ πλήθη ἀνθρώπων πιὸ πυκνὰ νὰ συγκινήσῃ ἐκεῖνος!
 Πιὸ ἄνετα νὰ βρῆς κι ἐσὸ τῆ θέσι ποὺ σοῦ ἀνῆκει
 στοῦ αἰῶνα σου ἀνάμεσα τοὺς ἄλλους τοὺς Μεγάλους.
 Στους Λεοπάρντι, Πάσκολι, Μαντσόνι καὶ Καρντοῦτσι
 καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς στὸν Μπάϋρον καὶ στὸν Πόε
 καὶ στὸν Οὐγκὼ καὶ στὸν Μυσσέ, στὸν Ἴψεν, στὸν Τολστόϊ.
 Σὲ τέτοιον βγήκε ἀστερισμὸ καὶ τὸ δικό σου ἀστέρι
 κι οὔτε σὲ λάμπη ὑστέρησε, οὔτε σ' αἰώνια ἀνταύγεια!...

Τὸ φῶς σου, αὐτὸς ὁ ἀμύθητος πνευματικὸς σου πλοῦτος,
 σὲ κλίμα θησαυρίστηκεν ὀρφάνιας, φτώχειας, θλίψης
 ποὺ πίκραιναν τὴ νιότη σου καὶ τὴν μελαγχολοῦσαν
 μὲ τὴν ἰδέα πὼς ἦσουνα λιγοστεμένο πλάσμα
 ἀφήνοντας στὰ χεῖλη σου στυφὴ τοῦ βίου γεύση.
 «Ἐχθρὸς ὁ κόσμος κι ἐχθρικά σ' ἐμένα τὰ στοιχεῖα»
 ὁμολογáει ὁ στίχος σου προσωπικοῦ σονέττου.
 ὦ, πεπρωμένο, ἀνάγλυφα γραμμένο σὲ γρανίτη!

Δὲν ἦταν μόνο οἱ θύραθεν ἀμείλιχοι ἐχθροί σου
 κι ἔνδοθεν ἀντιμάχονταν, μὲ τραγικὲς συγκρούσεις,
 πανίσχυροι παράγοντες τῆς ψυχικῆς δομῆς σου,
 ἀνεξήμερωτα στοιχεῖα πρωτόγονης μανίας.
 κι ἀρρώστια σοῦ κατὰτρογε τὰ εὐαίσθητά σου σπλάχνα.
 Αἰθόρμητος κι εὐόργιστος, ὡς ἦσουν ἀπὸ φύση,
 θαῦμα τὸ πῶς κατόρθωσες νὰ τὰ ἐξισορροπήσεις
 καὶ νὰ ὑποτάξεις τὰ στοιχεῖα στὸ νόμο τῶν Ἀρχῶν σου,
 νόμο πού δὲν παράβηκες μηδὲ στή δυστυχία σου!
 Αἴθριος ὁ φιλοσοφικὸς ἐστάθη στοχασμὸς σου
 κι ἀκούραστα τὰ ὑψιπετῆ φτερὰ τῆς φαντασίας.
 Ἔμεινες ἀταλάντευτος στὶς ὑψηλές σου σφαῖρες
 γιὰτ' εἶχες δυνατὴ ψυχὴ καὶ ρωμαλέο πνεῦμα
 γιὰτ' εἶχες θεϊκὴ ἐντολὴ κι ἀποστολὴ θεσπέσια.
 Ἀταίριαχο φαινόμενο τῆς μεγαλοφυΐας,
 στήν ὑπαρξί σου ἐμφώλευεν ἰσόθεο Δαιμόνιο!

Μὲ τὴν εὐδαίμονη πνοή τῆς παρθενογονίας
 κόσμος ὀλόκληρος ζωῆς στὰ τρίσβαθα γεννιέται...
 Τοῦ ἐνστίχτου πρωτοκύτταρα, τοῦ λόγου πρωτοσπόρια
 ριζοῦλες τῶν αἰσθήσεων, τῶν ἰδεῶν μπουμπούκια
 διεργασίες ἀπόρρητες δυνάμεων ἀποκρύφων
 μὲς στοῦ ὑποσυνειδήτου τὸ σκοτεινὸ ἐργαστήρι
 τῆς Νιότης κατεργάζεστε καταβολές μοιραίες
 καὶ τίς κατασταλάζετε, σὰν μέλισσες τὸ μέλι,
 σὲ ἀθέατη, ἀνεξάντλητη, ἐσώψυχη κυψέλη.
 Τροφοδοτεῖ ἀνεπαίσθητα ἐκείνη τὴ ζωὴ μας
 καὶ τὴ σφραγίζει ἀλύμαντα — συναδερφή τῆς Μοίρας!
 Ὁ Ἀπολεσθεὶς Παράδεισος τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι τὰ Νιῶτα
 τὰ χρῶνια του τὰ παιδικὰ, τὰ ἐφηβικά του σφριγγή
 τὸ πρῶτο εὐόϊονο κάλεσμα στήν ἱερὴ βιοπάλη.
 Οἱ πιὸ πολλοὶ τὸ λησμονοῦν, ψάχνουν καὶ δὲν τὸν βρίσκουν
 Μὰ ὁ Ποιητὴς δὲν τὸ ξεχνᾷ. Εὐκόλα ξαναβρίσκει
 τῆς Νιότης τὸν παράδεισο, ἀγνὰ γεμάτον μάγια...
 Ἄ! ἐσὺ τὸ ξέρεις, Ποιητή, ψηλὰ κι ἂν ἔχεις φτάσει,
 πιὸ χαμηλά, στὰ ἐγκόσμια, στή βιωμένη ζήση

στην παρθενιά τῆς νιότης σου, στὰ ἔαρινά σου χρόνια
 ἢ μυστική δροσποηγὴ τὴν ἔμπνευση ἀναβλύζει!
 Ἐπολεσθεῖς Παράδεισος δικός σου ἢ Ζάκυνθο ἦταν
 ἢ μητρική σου, ὡς ἔγραφες, ἢ γῆ, ποὺ εἶδες τὸν ἥλιο
 κι ἔτρεχες στὰ μακρόστενα καντούνια τῆς μὲ τάχος
 ὡς γιὰ νὰ φτάσης πιὸ νωρὶς στὴν κορυφή ποὺ ἀνέβης...
 Κέντρισε ἐκεῖ τὸ πνεῦμα σου ἢ πρώτη νόξη τοῦ οἴστρου,
 τὸ πρῶτο ἔνστιχτο σκίρτημα γιὰ τὶς γενναῖες πράξεις.
 Σ' αὐτό, τὸ πρωτορίζωμα καὶ τὸ πρωτάνθισμά σου,
 χρωστοῦσες ὄλους τοὺς καρπούς τῆς γόνιμης σοδειᾶς σου.
 Ὁρφανεμένο ἐκεῖ παιδί, πλάϊ στὴ γλυκιὰ Μανούλα,
 ποὺ ὑμνοῦσες, ὅπου ἂν βρέθηκες, τὶς σπάνιες ἀρετές τῆς,
 ἐπλαθες ὅλης τῆς ζωῆς τὸ ψυχικό σου κόσμος:
 ἦθος, εὐαισθησία σου, πίστη, ὁρμή, ἀνδρεία
 καὶ σεβασμὸ στὰ πάτρια καὶ ζῆλο τῆς προσόδου
 φίλτρα στὴν οἰκογένεια, λατρεία στὴν Πατρίδα.
 Ἐκεῖ ἀποθησαύριζες καταβολές ζωπύρων
 ἀνεκκολάπτων ιδεῶν, εὐγενικῶν ὀνείρων
 γιὰ τὴ Μητέρα Λευτεριά, τὴν ἀδερφή σου Ἀλήθεια
 τὴν ἐρωμένη σου Ὁμορφιά, ποὺ λάτρευες μὲ πάθος.
 Πιο πάνω ἀπ' ὅλα ἔβαζες, κορφή, τὴ Δικαιοσύνη
 καὶ θέμελο κι ἀέτωμα μαζί τῆς ἀνθρωπιᾶς μας...

Ναί, Ἐπολεσθεῖς Παράδεισος γιὰ σέ, ἢ Ζάκυνθο ἦταν!
 Γνώριζες κι ἀναγνώριζες τὸ ἱερό σου χρέος.
 Κι ἄλλο δὲν εἶχες ὄνειρο, ἄλλον δὲν εἶχες πόνο
 παρὰ νὰ πᾶς νὰ ξαναἰδῆς τὴ Ζάκυνθο, τὸ Ἀργάσι
 Νὰ περπατήσης πάλι ἐκεῖ στὰ παιδικὰ σου ἀχνάρια
 Ν' ἀκούσης τὸν ἀντίλαλο τῆς Μητρικῆς φωνούλας
 καὶ τῆς ἐγκάρδιας διδαχῆς μαζί τοῦ Μαρτελάου...
 Κι ἄχ! τὰ γενναῖα αἰσθήματα, τὶς φωτεινὲς ιδέες
 ἔτσι, ὅπως τότε τὰ ἔκουγες, νὰ τὰ διδάξης τώρα
 κ' ἐσὺ στὶς νιότερες γενιὲς τοῦ ὀλάνθιστου νησιοῦ σου —
 μηνύματα προγονικὰ γεμάτα ἱερωσύνη!...
 συνθήματα μελλοντικά, γεμάτα ὠραῖες ἐλπίδες!

Δεκαπεντάχρονο ἔφτασες στή Βενετιά σου ἀγόρι
 καὶ δόθηκες ὀλόφυχα στήν ἔγνοια τῆς μελέτης.
 Ἐπλούτισες τὸ Δῶρο σου μὲ φωτισμένες γνώσεις.
 Στὴ γόνιμη τοῦ νοῦ σου γῆ, πέφτοντας ὁ ἅγιος σπόρος,
 μέστωνε τὸ πνευματικὸ μεγάλο ἀνάστημά σου
 καὶ ὀλόρθον παρασκεύαζε γενναῖον, δίκαιον Ἴντρα!
 Μοιραῖα θάμπωσε κ' ἐσὲ τοῦ Βοναπάρτη τὸ ἄστρο.
 Οἱ ἐπαγγελίες του ἔμπνευσαν ἐνθουσιώδη ὠδή σου.
 Τοῦ Ἰσχυροῦ ἰσχυρότερος, τὸ Νικητὴ νικῶντας,
 ὅταν τὶς διακηρύξεις του διάψευσαν οἱ πράξεις,
 μὲ θάρρος ἀπροκάλυπτο τοὺς στίχους σου εἶχες σχίσει
 καὶ τοὺς ὠραίους τῆς Λευτεριᾶς συνέχισες ἀγῶνες.
 Πολέμησες, λαβῶθηκες, ἔχυσες τίμιο αἷμα...
 Μάταιες θυσίες!... Φεύγοντας τοῦ Αὐστριακοῦ τὴ βία
 στήν Ἑλβετία ἀνέβηκες καὶ ἐκεῖθε στήν Ἄγγλια.
 «Γιὰ λίγον, ἔγραφες, καιρό», τ' εἶχες ἀποφασίσει
 νὰ κατεβῆς τὸ γρήγορο στὴ μητρικὴ σου Ἑλλάδα
 ν' ἀνάγης μὲ τὰ φῶτα σου τῆς Λευτεριᾶς τὴ φλόγα...
 Μὰ ἡ δύναμη ποὺ κυβερνᾷ τὶς Μοῖρες τῶν ἀνθρώπων
 χρόνια σὲ παραμπόδισε. Σισυφικὸ ἦταν δράμα
 νὰ προσπαθᾷς, νὰ μὴν μορῆς νὰ φτάσης στὸ σκοπὸ σου.
 Πόνος γιὰ τὴν πατρίδα σου γεμίζει κάθε γράμμα —
 χιλιάδες γράμματα, θὰ εἰπῶ, νοσταλγικῆς ὀδύνης...
 Ὁ οἶστρος κ' ἡ σοφία σου στεριῶσαν στήν Ἄγγλια
 εὐρύτατη ἀναγνώριση καὶ δοξασμένη φήμη.
 Σὰν διαλεχτὸ τῶν διαλεχτῶν σὲ δέχτηκαν οἱ κύκλοι
 φίλους ἀπόχτησες πολλοὺς στὸ ἀρχοντικὸ Λονδίνο.
 «Δὲν μοιάζει διόλου γιὰ Ἴταλὸς ὁ ἄνθρωπος ἐτοῦτος.
 Μοιάζει μ' ἀρχαῖον Ἑλληνα!», ἔλεγε ὁ Λόρδος Βύρων.
 Λάθος! Δὲν ἔμοιαζε! — Ἦτανε βαθιὰ του ἀρχαῖος Ἑλληνα!
 Στὴ μοναξιά γαλήνευες, στὸν ἔρωτα εὐτυχοῦσες
 τ' εἶχες τὴν εὐνοια σταθερή, ἐσύ, τῆς Ἀφροδίτης.
 Τὴν εἶδες ν' ἀναδύεται στῆς Ζάκυνθος τὸ κῆμα
 καθὼς τὴν εἶδε ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Θεόκριτος τὴν εἶδεν...
 «Ἀπὸ μικρὸς στοὺς μητρικοὺς μου λόφους
 ἐλάτρεψα τὴν θεῖαν Ἀφροδίτη»

γράφεις, νέος Ἀλκαῖος, σὲ δύο σου στίχους . . .
 Δὲν ξέφυγες, ὅμως, κ' ἐσὺ τῆ Μοῖρα τῶν Μεγάλων
 τὸ ἄδικο παραμέρισμα, τῆς δυστυχίας τὸ δάκρυ.
 Ἄν καὶ δὲ σ' ἀρηγήκανε οἱ διαλεχτοὶ σου φίλοι.
 Κι ὁ Κυβερνήτης πέρασε τῆς Λεύτερης Ἑλλάδας
 μὰ σ' εὔρηκε σὲ ἀπέλιπιδον ἀγῶνα μὲ τὸ Χάρο . . .
 Ποῦ νὰ τὸν νοιώσης ! Ἐφυγε χωρὶς νὰ μιληθῆτε . . .
 Τὴν ἴδια μέρα ἀποβραδὺς κι ἐσὺ ἔφυγες γιὰ πάντα.
 Ἐφυγες μὲ παράπονο στὰ σπλάχνα σου σαράκι
 τὸ πῶς δὲν μπόρεσες νὰ πᾶς νὰ ζήσης στὸ νησί σου
 ἐκεῖ ν' ἀφήσης τὴν πνοή, ἐκεῖ καὶ τὸ κορμί σου . . .
 Στὴ φθινοπωρινῇ βραδύᾳ, λυωμένος ἀπ' τοὺς πόρους,
 ἔσβυσες μὲς στὴν ἀγκαλιὰ τῆς κόρης σου Φλωριάνας
 ποὺ ἦταν στερνό σου στήριγμα, στερνὴ σου παρηγόρια.
 Προσκύνησα τὸν Τάφο σου ἐδῶ καὶ λίγους μῆνες
 στὴ Μνήμη τῆς «ἀδάκρυτης» δακρῦζοντας («ταφῆς» σου ! . . .
 Ὅπως καὶ λίγα χρόνια πρὶν, βαθιὰ συγκινημένος,
 στῆς Φλωρεντίας τὸ Πάνθεο τῆ δόξα σου τιμοῦσα
 σκορπώντας στίχους τῆς στιγμῆς, σὰν ἄνθια τῆς Ζακύνθου.
 Μ' ἑλληνικὸ παράπονο, ποὺ τὰ ἱερὰ ὀστᾶ σου
 οὔτε κι ἐκεῖνα ἀξιώθηκε νὰ χαίρεται ἡ Πατρίδα !
 Σὲ θαύμασα, σὲ πόνησα, κι ὦ, πῶς λυπάται ὁ νοῦς μου
 ποὺ ἀντάξια δὲ σ' ὑμνήσανε ὁ θαυμασμὸς κι ὁ πόνος !

Ἐχουν περάσει, Ποιητή, διακόσια τώρα χρόνια
 ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ ἡ Ζάκυνθο σὲ χάρισε στὸν κόσμο.
 Οἱ «Τάφοι» σου εἶναι νιόσκαφοι, τὰ κυπαρίσσια ὀλόρθα
 κ' οἱ «Χάριτες» σου ἀδερφικὰ χορεύουν μὲ τὶς Μοῦσες . . .
 Ἦ ἄστρο σου δὲν ξεθώριασε στὸν Γαλαξία τῆς Τέχνης
 στὸν Οὐρανὸ τοῦ Πνεύματος, τοῦ Στοχασμοῦ, τοῦ Οἴστρου.
 Ἄστράφτει φῶς ἀληθινὸ σ' ὄλην τὴν Οἰκουμένη
 γιὰτὶ ἔναι μία ἡ ζωὴ κι ἀδιαίρετη — ὕψος, βάθος . . .
 Δὲν ἔχουν οὔτε παρελθόν, οὔτε παρὸν καὶ μέλλον
 ὅσοι εἶχαν Χρῆσμα τοῦ Θεοῦ καὶ τό ἔζησαν μὲ σέβας.
 Ἐχουν ἀέναη ζωὴ κι ἀδιάκοπη οἱ Μεγάλοι.
 Μὲ τὴν Αἰωνιότητα εἶναι συνυφασμένοι.

Αιωνιότητα χωρίς αὐτοὺς δὲ θά 'χε οὐσία.
 Θὰ ἦτανε σκοτεινὸ ἀχανές, παντέρημο σκοτάδι.
 "Οποῖος μεγάλος ἄξιζε γιὰ τὴν μεγαλωσύνη
 ἢ παρουσία του ποτὲ στὸν κόσμο αὐτὸν δὲν σβύνει.
 Μεγάλος, Οἶγο Φώσκολε, φύτρο τῆς Ρωμηοσύνης,
 ἦρθες στὸν κόσμο ἐδῶ κ' ἐσύ, μεγάλα νὰ προσφέρης
 στὴν ὁμορφιά, στὴν ὕψωση, στὴν τέλειωση τοῦ 'Ανθρώπου !
 'Ατέλειωτα δεχόμαστε τὰ ὑψηλά σου δῶρα
 κι εὐγνώμονα στὴ Μνήμη σου σκορπᾶμε ἀνθούς καὶ δάφνες.

Τί ἂν σ' ἄλλη γλῶσσα ἔγραψες τ' ἀθάνατά σου ἔπη ;
 "Αν σ' ἄλλες χῶρες ἔζησες κι ἄφησες τὰ ὀστᾶ σου ;
 'Εδῶ ἡ ψυχὴ σου πέτεται, τὸ πνεῦμα σου φωληάζει
 ἐδῶ τῆς λύρας σου ἢ μολπῆ γλυκόλαλη ἀχάζει.
 'Ο ἴδιος τὸ τραγούδι σου μὲ πονεμένους στίχους
 ἐμᾶς τὸ κληροδότησες αἰώνια συντροφιά μας !
 'Εμεῖς, κι ἂν ξεπιτεύτηκες, δὲν γράψαμε ἀπουσία
 καὶ τῆς Σκιᾶς σου βλέπουμε παντοῦ τὴ παρουσία !

Δικὴ μας εἶναι, Φώσκολε, ἡ δικὴ σου 'Αθανασία !

Γεννήθηκε ὁ Οἶγος Φώσκολος στὶς 26 'Ιανουαρίου 1778 στὴ Ζάκυνθο. Πέθανε στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1827 στὸ χωριὸ Τέρνχαμ Γκρήν (Turnham Green) κοντὰ στὸ Λονδίνο. Ἔζησε μονάχα σαράντα ἐννιά χρόνια. Πατέρας του ἦταν ὁ γιατρὸς 'Αντρέας Φώσκολος, γεννημένος, ὅπως καὶ ὁ Πάππος του, στὴν Κέρκυρα. Ἦταν γόνος παλιᾶς ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας τῆς Βενετίας, ποὺ ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες ὑπηρετήσε στὰ ἑλληνικὰ νησιὰ Κέρκυρα - Ζάκυνθο - Κρήτη, σὲ ἀνώτερα πολιτικά καὶ στρατιωτικά ἀξιώματα, ἐγκλιματιζόμενῃ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ στοὺς ἑλληνικοὺς ὀρίζοντες. Βάσιμα, λοιπόν, μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι καὶ ὁ πατέρας τοῦ Ποιητῆ εἶχε, στὸ βάθος τῆς ὑπαρξῆς του, ἑλληνικὰ καταπιστεύματα, ἑλληνικοὺς ἐμβολιασμούς.

Μητέρα του ἦταν ἡ ζακυνθινὴ Διαμαντῖνα Σπαθῆ, γυναῖκα ἐξαιρετὴ γιὰ τὴν σπάνια ὠραιότητα τῆς μορφῆς της ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ σπανιώτερο κάλλος τῆς ψυχῆς. Ὁ ποιητῆς, ποὺ ὀρφάνεψε ἀπὸ πατέρα στὴν τρυφερὴ ἡλικία τῶν δέκα μόλις ἐτῶν, ἀφοσιώθηκε ὀλόψυχα στὴν μητέρα του. Κι ἐκεῖνη τὸν ἐγαλούρησε ὄχι μόνον μὲ τὸ ἑλληνικὸ της γάλα, ἀλλὰ καὶ μὲ πλούσιες ἑλληνικὲς ψυχικὲς καταβολές.

Ἡ ἀμοιβαία λατρεία μάνας καὶ γιοῦ, παρὰ τὸν χωρισμὸ τῆς διαβίωσής τους, διατηρήθηκε σὲ ὅλη τους τὴ ζωὴ, μέχρι τὶς 28 Σεπτεμβρίου 1817, ἡμέρα τοῦ θανάτου τῆς μητέρας του. Διασώζονται πολλὰ γραπτὰ κείμενα ποῦ τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Δειγματοληπτικὰ θὰ σημειώσω δύο ἀπὸ αὐτά : "Ὅταν ὁ ποιητὴς ἀναγκάστηκε γιὰ πολιτικούς λόγους νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλία, κόβοντας ὅλους τοὺς ἐκεῖ πνευματικούς - βιοποριστικούς ἀλλὰ καὶ τρυφεροὺς - αἰσθηματικούς δεσμούς του, στὴ μητέρα του σκέφτηκε νὰ δικαιολογηθῇ καὶ νὰ τὴν παρηγορήσῃ. Τῆς ἔγραφε :

« Ἄν αὐτοεξορίζομαι καὶ ἀφήνομαι ἔρομαι τῆς τύχης, δὲν μπορεῖς, οὔτε πρόπει, οὔτε θέλεις νὰ μὲ ἐπικρίνης, γιατί σὺ ἢ ἴδια μοῦ ἐνέπνευσες καὶ μοῦ ρίζωσες μὲ τὸ γάλα σου, τὰ γενναῖα αὐτὰ αἰσθήματα, ποῦ μοῦ σύστησες τόσες φορὲς νὰ ὑποστηρίζω. Καὶ θὰ τὰ ὑποστηρίζω πάντα. Δὲ σ' ἀφήνω σὰν ἄκαρδος καὶ ἔκφυλος γιός. Ὅσο πιὸ μακρὰ σου βρίσκομαι, τόσο πιὸ κοντὰ σου θᾶμαι μὲ τὴν καρδιά καὶ τὴ σκέψη ὅλη... »

Στὴ Βιβλιοθήκη Λαμπρόνικα (Labronica) τοῦ Λιβόρονου εἶχε συγκεντρωθῆ ὅλη ἢ πολυσέλιδη ἀλληλογραφία του, ποῦ τὴ δημοσίευσε στὴ Φλωρεντία, σὲ τρεῖς τόμους ὁ Ἰταλὸς καθηγητὴς Ὀρλαντίνι (Orlandini). Ἐκεῖ, σ' ἓνα γράμμα τῆς ἀδερφῆς του Ρουμπίνας, προσθέτει ἰδιόγραφα ἢ μητέρα του τὰ ἐξῆς λίγα, ἀλλὰ μὲ πολλές ἀνορθογραφίες, λόγια της :

« Πολλὰ ἀγαπημένε μου, σὲ χερετὸ καὶ στέρονο τὴν ἔχῃ μου καὶ ὁ Θεὸς νὰ σοῦ δόκι τὴ δική του. Ἄλιμος σε μὲ ἄ μου ἔλιπες ἐσί)».

Ἀπτὲς τὶς ἰδιόγραφες εὐχὲς τῆς μητέρας του ὁ Φώσκολος τὶς ἔκοβε ἀπὸ τὰ γράμματά της καὶ τὶς ἔκανε φυλαχτά. Σώζονται πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Λιβόρονου. Ἡ συγκινητικὴ αὐτὴ λεπτομέρεια ἔχει, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἰδιαιτέρη σημασία. Ἐνας ψυχολόγος θὰ μποροῦσε νὰ ἀνεύρῃ μέσα στὴν ἐδλαβικὴ αὐτὴ συνήθεια τοῦ ποιητῆ τὴ βαθύτερη οὐσία τῆς ἐλληνικότητάς του.

Βαπτίστηκε στὶς 6 Φεβρουαρίου 1778 στὸ Ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Ζακύνθου. Ὁ ἀνάδοχός του, ἐπατριδὴς Ἡρακλειώτης, τοῦ ἔδωσε τὸ ὄνομα Νικόλαος, ποῦ τὸ διατήρησε ὅλα του τὰ παιδικὰ χρόνια. Καὶ στὴ Βενετία ὅταν ἐγκαταστάθηκε, μετὰ δέκα πέντε χρόνια, Νικολὸ τὸν ἐφώναζαν. Νικολὸς ἦταν ὁ Τζιόβανε Γκρέκο (giouane Greco) ποῦ ἀποθεώθηκε ἐκεῖ, δεκαοχτάχρονος μόλις, ὅταν παίχτηκε ἡ πρώτη του τραγωδία «Θυέστης». Κατάχτησε μὲ τὴν ἐπιτυχία του αὐτὴ τιμητικὴ θέσι στοὺς πνευματικούς καὶ κοσμικούς κύκλους τῆς βενετσιάνικης κοι-

ωνίας, όπου καθιέρωσε πιά τὸ ὄνομα «Οἰγος Φώσκολος» σὰν ὑπογραφή τοῦ ἔργου του.

Ἄλλ' ἄς ξαναγυρίσουμε γιὰ λίγο στὴν παιδική του ζωὴ στὴ Ζάκυνθο :

Μικρὸς ἦταν ἀσχημόπαιδο. Ὁ ἴδιος γράφει σ' ἓνα πρωτόλειο ποίημά του :

«Σ' ἐμὲ χαριτωμένο, ἀξιαγάπητο
 πρόσωπο δὲν ἔδωσε ἡ φύση.
 Μὰ μοῦ ἔδωσε ψυχὴ
 τρυφερή, πιστή, ἄδολη».

Ἀργότερα στὴ Βενετία, παραμέρισε τὸ παιδικὸ αὐτὸ κατασκευάσμα καί, μὲ πρότυπο τὸν Ἀλφιέρι, ἔγραψε τὸ περίφημο σονέττο («Ἡ προσωπογραφία μου»), ποὺ τὸν ἀπεικονίζει πιστά. Μὲ αὐτὸ θὰ ἀσχοληθῶ παρακάτω.

Στὴ Ζάκυνθο ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα, σὰν μαθητὴς τοῦ ποιητῆ Ἀντώνη Μαρτελάου, πού ᾽χει διδάξει καὶ τὸν Σολωμό. Ὁ Μαρτελάος τοῦ εἶχε ἐμπνεύσει τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ κλασσικὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐνστάλαξε ἐλληνικὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα. Στὰ σχολεῖα του δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐπιμελής καὶ φρόνιμος μαθητὴς. Ἴσως γιὰτὴν ἠ ἀντίληψί του ἦταν πιὸ γρήγορη καὶ ἀπορροφητικὴ. Μόνος του, ὅμως, διάβαζε πολὺ, ἀκόμα καὶ τὶς νύχτες, στὸ φῶς τοῦ καντηλιοῦ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ὅμηρος κι ὁ Πλούταρχος ἦταν οἱ πρῶτοι μεγάλοι του διδάχοι. Ἀπὸ χαρακτηριστὴ ἀρμητικὸς καὶ ὀργισμένος, πολλὰ φορὲς ἐπιτέθηκε στοὺς δασκάλους του.

Στὸ βάδισμά του ἦταν πολὺ ταχὺς καὶ πάντοτε σκυθρωπός. Τὸν κατάρτυχε μιὰ ἐπίμονη μελαγχολία, ποὺ ἴσως νὰ ὀφείλονταν στὴ φτώχεια καὶ στὶς στέρησεις τῆς οἰκογενείας του. Ἐμφυτη, ὅμως, ἦταν ἡ ἀνθρωπιὰ κ' ἡ γενναιοῦτά του. Τὸ ἀποδείχνει ἡ ἐξέγερσι τῆς συνειδήσεώς του ὑπὲρ τῶν Ἑβραίων. Ἦταν μόλις ἑφτά χρόνων. Συνηθιζότανε τότε, τὶς ἡμέρες τοῦ Πάσχα, νὰ χιτίζουν ἓναν τοῖχο καὶ ν' ἀποφράζουν τὴ συνοικία τῶν Ἑβραίων, τὸ Γκέττο. Αὐτὸς ὁ τοῖχος ἐξέγειρε τὴ συνειδήσί του. Συνάξοντας κι ἄλλα παιδιὰ ἐπῆγαν καὶ τὸν γκρέμισαν. Στὴν Ἀστυνομία ποὺ ὀδηγήθηκε, ἀνάκραξε : «Εἶναι ἄνθρωποι κι αὐτοὶ ὅπως ἐμεῖς ! Κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ στέρησι τὴν ἐλευθερίαν τους ! Τοῦ συγχωρέθηκε, τότε, τὸ παράπτωμα. Ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιο παραμένει γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ καὶ ὅλη τὴν ὄριμη πολιτεία του.

Ἐπάρχουν καὶ ἄλλα πολλὰ γεγονότα τῶν νεανικῶν του χρόνων ποὺ ἀποκαλύπτουν ἀνάγλυφα τὴν φιλελεύθερη μεγαθυμία τῆς ψυχῆς του καὶ τὴν γενναιοῦτητα τῆς καρδιάς, ὅπως καὶ τὴν ὀρμέφυτη μαχητικότητά του.

“Όταν ο πατέρας του διορίστηκε γιατρός στο Νοσοκομείο του Σπαλάτο της Δαλματίας, συγκεντρώθηκε εκεί όλη η οικογένεια. Τα λίγα αυτά χρόνια ήταν από τα ευτυχέστερα της ζωής τους. Σε κάποια του αναφορά, μάλιστα, ο ποιητής γράφει ότι την πρώτη εκπαίδευσί του έκαμε στη Ζάκυνθο και στο Σπαλάτο, στα σχολεία του οποίου πρέπει να διδάχτηκε σε ιταλική γλώσσα. Έντούτοις, ο ίδιος, σε γράμμα του, πληροφορεί πως όταν εγκαταστάθηκε στη Βενετία ήξερε λίγα λατινικά και μόλις «έτραύλιζε» λιγότερα τοςκάνικα (ιταλικά).

Δυστυχώς ο πατέρας του πέθανε νέος — ο ποιητής ήταν μόλις δέκα ετών — και η άπορφανισμένη οικογένεια ξαναγύρισε στη Ζάκυνθο. Η μητέρα εμπιστεύτηκε ένα χρονικό διάστημα τα παιδιά της (είχε ακόμη μιá θυγατέρα, τή Ρουμπίνα, κι ένα γιό, τον Ίούλιο, που ο τελευταίος είχε γεννηθί στο Σπαλάτο) στην καλή της αδελφή Ρουμπίνα Μιχαλίτση και η ίδια πήγε στη Βενετία, να προπαρασκευάσει την εκεί εγκατάστασι της οικογένειας, σύμφωνα με την τελευταία θέλησι του συζύγου της. Στα 1793 συγκεντρώθηκαν όλοι εκεί, σ' ένα παλιό, άσυμπλήρωτο σπίτι στη συνοικία των Γάτων, που ήταν η φτωχότερη της πόλης. Εκεί, παρά τις φτώχειες τους και τις στερήσεις, ο Νικολό άφοσιώθηκε στη μελέτη των αρχαίων ελληνών και λατίνων συγγραφέων, καθώς και των νεωτέρων ιταλών, ιδίως του Δάντη. Γρήγορα άφομοίωσε την εδεργετική άκτινοβολία τους. Τον έμύησαν στην Ποίησι. Άποφάσισε να της άφοσιωθί. Και άρχισε να γράφη στην ιταλική γλώσσα. Τα πρώτα ποιήματά του δέν ήταν και τόσο αξιόλογα. Με βραδύ ρυθμό εξέλιχτηκε κατακόρυφα. Για να φτάση, τέλος, στη σύνθεσι πραγματικών άριστουργημάτων, όπως οι «Τάφοι» και οι «Χάριτες». Έγραψε στα δεκαοχτώ του χρόνια την τραγωδία «Θνέστις», όπως αναφέραμε παραπάνω. Παίχτηκε επί ένnea συνεχείς βραδυνές και είχε μεγάλην επιτυχία, ιδιαίτερα μεταξύν των νέων, που τον έπυνημοῦσαν με την ανακραυγή «Βίβα ιλ Τζιόβανε Γκρέκο». Μπορούμε να ποῦμε ότι το τελευταίο τουτο άποτελει την πρώτη δημόσια αναγνώρισι της ελληνικότητας του Φωσκόλου.

Έμπνεόμενος από φιλελεύθερες επαναστατικές ιδέες, άποδέχτηκε μ' ένθουσιασμό τα συνθήματα της Γαλλικής Έπαναστάσεως. Έγινε διαπρύσιος κήρυκας τους επί κεφαλής των νεαρών Βενεσιάνων και τους φανάτιζε με τις φλογερές του όμιλίες. Η δράσι του αυτή προκάλεσε την άπαρέσκεια των συντηρητικών άρχόντων της Βενετίας. Άναγκάστηκε να καταφύγη στο πιο φιλελεύθερο και μαχητικό Μιλάνο, όπου κατατάχτηκε στο στρατό της Κιζαλπικής Δημοκρατίας. Πήρε μέρος σε πολλές μάχες και ιδίως στην περίφημη πολιορκία της Τζένοβα. Έπολέμησε παντού με γενναιότητα, τραυματίστηκε, έφτασε στον βαθμό του ταγματάρχη.

Δὲν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθῆ ὅτι ἀγωνιζότανε γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἔνωσι τῆς Ἰταλίας. Ἀλλὰ βαθύτερο καὶ εὐρύτερο κίνητρό του ἦταν ἡ ἐγγενὴς πίστη στὶς ἰδέες τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Θ' ἀποφύγω νὰ σᾶς κουράσω μὲ λεπτομέρειες τῆς πολιτικοστρατιωτικῆς του δράσεως στὴν περίοδο ἐκείνη. Σημειώνεται ἡ παρουσία του στὴ Φλωρεντία, στὴν Μπολόνια, στὴν Μπρέσια. Ἐγκαθίσταται στὴν Παβία σὰν καθηγητὴς τῆς Ρητορικῆς στὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιο. Ὁ ἐναρκτήριος λόγος του προξενεῖ ἐντύπωσι.

Ζῆ ἀπομονωμένος στὸ σπίτι του, ὅπου δέχεται μόνον Ἑλληνες σπουδαστὲς καὶ ταξιδιωτὲς. Συνομιλοῦν γιὰ σοβαρὰ θέματα τῆς κοινῆς πατρίδας Ἑλλάδας ἀλλὰ καὶ χωρατεύουν καὶ γελοῦν, τραγουδοῦν καὶ χοροεῦν ἑλληνικοὺς χορούς. «Τραγουδοῦσα κι ἐγώ, γράφει σὲ μιὰν ἐπιστολὴ του, δυνατὰ σὰν Ἀλβανός».

Βρισκόταν στὴ Βουλώνη τῆς Γαλλίας τὴν ἐποχὴ πὸν ὁ Βοναπάρτης ἐτοίμαζε τὴν εἰσβολή του στὴν Ἀγγλία. Ὅταν αὐτὴ ματαιώθηκε, ξαναγύρισε στὴν Ἰταλία. Τοῦ συστήσανε, σ' ἓνα λόγο πὸν θὰ ἐκφωνοῦσε, νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν Ναπολέοντα, γιὰ νὰ λάβῃ τὸ παράσημο τῆς Δεγεῶνος τῆς Τιμῆς. Ἀπάντησε: «Προτιμῶ νὰ τὸ ἀξίξω, παρὰ νὰ τὸ πάρω». Τότε κατάργησαν τὴν ἔδρα τῆς Ρητορικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Παβίας καὶ τὸν ἔπαψαν.

Μετὰ τὴν Συνθήκη τοῦ Καμποφόρμιο ἡ ζωὴ του στὴν Ἰταλία ἦταν ἀφόρητη. Ἐνῶ ὁ ἀδελφός του Ἰούλιος κατατάχτηκε στὸν αὐστριακὸ στρατὸ κι ἔφτασε στὸν βαθμὸ τοῦ συνταγματάρχη, ὁ Οὐγος, πὸν ἀντιπαθοῦσε τοὺς Αὐστριακοὺς σὰν ἐνσαρκωτὲς τῆς βίας, ἔδραπέτευσε στὴν Ἑλβετία.

Γιὰ τὴν ὀλιγόχρονη διαμονὴ του ἐκεῖ δὲν ἔχομε πολλὰς πληροφορίες. Ἐκεῖ συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰταλικοῦ сонέττου καὶ σὲ ἄφορα λατινικὰ τὴν κωστικὴν του σάτιραν («Ἐπερχάλυψι»).

Πάντως σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ γράμματά του, πὸν ἔστειλε τότε σὲ φίλους καὶ συγγενεῖς, διάχυτη καὶ ρητὴ εἶναι ἡ ἀπόφασί του νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα Ἑλλάδα. Σ' ἓνα, μάλιστα, γράμμα μνημονεύει καὶ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὶς Ἀθῆνες, τὴν Σπάρτην, τὶς Θῆβες.

«Ἐκεῖνος πὸν δὲν ἔχει πατρίδα μοῦ φαίνεται πὸς δὲν ἔχει τίποτα στὸν κόσμον», ἔγραφε στὴν Κόμησσα Ἰσαβέλλα Θεοτόκην Ἀλμπρίτσι, ὅπως ἔγραφε καὶ σ' ἓνα του ποίημα:

«Γιατὶ ὅποιος τὴν πατρίδα του ξεχάσῃ
μήτε στὰ θεῖα ὀμιλεῖ μὲ σέβας».

Ἐπὶ πάλιν πάρα πολὺν ἐκφραστικὸν καὶ συγκινητικὸν ἦταν ἓνα γράμμα πρὸς τοὺς δικούς του, γραμμένον στίς 9 Δεκεμβρίου 1815 :

« Σὰς εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴν ὥρα νὰ μάθετε πὼς στὸ τέλος τοῦ χειμῶνα θέλω νὰ πάω στὸ μέρος ποὺ γεννήθηκα, ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἐμένα κι ἐγὼ ἀπὸ αὐτοὺς. Θέλω νὰ φιλήσω τὴν ἅγια ἐκείνη γῆ καὶ νὰ παρακαλέσω νὰ μαζέψῃ μιὰ μέρα μαζί μου ὅλα τὰ προσφιλέστερά μου πρόσωπα Φιλήστε μου τὸ χέρι τῆς γλυκειᾶς καὶ ἁγίας Μάνας μου καὶ ζητήστε της γιὰ μένα τὴν εὐλογία της, ποὺ τὴν ζητῶ πάντα κάθε βράδυ πρὶν κοιμηθῶ, ποὺ τὴν ζητῶ συχνὰ μὲ δάκρυα στὰ μάτια».

Ὁ τρόπος ποὺ ταύτιζε τὴν λατρεία τῆς Πατρίδας μὲ τὴν λατρεία τῆς μάνας, τρόπος ἀγνὰ καὶ αὐστηρὰ ἐλληνικὸς, ἀποδεικνύει πόσο λίγο εἶχε ἀλλάξει ψυχικὰ, μέσα στίς πολλές του περιπέτειες, ὁ ἔφηβος ἐκεῖνος τῆς Ζακύνθου. Ἀποδεικνύει, ἀκόμα, τελεσιδικα ὅτι δὲν εἶχε κοπῆ ὁ ὁμφάλιος λῶρος μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν, ἓνα μῆνα ἀργότερα, γράφει ὅτι τὸν εἶχεν ἐπισκεφτῆ στὴ Γοτίγγη ὁ φίλος του Ἰωάννης Καποδίστριας, ποὺ προσαγόρευε τὸν Φώσκολο στὰ γράμματά του : « Σεβαστέ μου Φίλε » καὶ τὰ ἐκκλίνει μὲ τὴν ἐγκάρδια φράσι : « Ὁλος δικός σου καὶ πάντα δικός σου ». Γράφει, λοιπόν, σχετικὰ :

« Ἡ ἐπίσκεψι τοῦ ἰσχυροῦ Ὑπουργοῦ, ἡ ἐγκαρδιότητα μὲ τὴν ὁποία μοῦ φέρθηκε (τὸν εἶχεν ἀγκαλιάσει θερμὰ) κι ὁ φιλικὸς ἐνθουσιασμός του ὅσο μοῦ μιλοῦσε, ἔκανε τοὺς συγκατοίκους μου νὰ μὲ νομίσουν γιὰ ἄνθρωπο σπουδαῖο. Δὲν ξέρουν σὲ τί δυστυχία βρισκομαι».

Τὸν ἐπόμενον ἀκριβῶς μῆνα, ὁ Καποδίστριας τοῦ ἔγραψε καὶ τὸν συμβούλευε νὰ πάῃ μαζί του στὴ Ρωσία. Παρὰ τὴν «δυστυχία», ποὺ βρισκόταν, δὲν δέχτηκε :

« Μὰ θὰ ἔπρεπε νὰ πάω μακρὰ, πολὺ μακρὰ . . . Γιατὶ ἐγὼ δὲν εἶμαι κοσμοπολίτης καὶ δὲν μπορῶ νὰ συμμορφωθῶ μὲ τὴν ἀρχήν : πατρίδα εἶναι αὐτὴ ποὺ σοῦ δίνει νὰ τρῶς . . . Πατρίδα εἶναι ἐκείνη ὅπου ἐσύ, κουρασμένος ἀπ' τὸν κόσμον, ἀπατημένος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἄρρωστος, ἐγκαταλειμμένος κι ἀπὸ τὸν ἑαυτό σου ἀκόμη, βρίσκεις μιὰ καρδιά νὰ σ' ἀγαπᾷ, κάποιον ποὺ νὰ σὲ καταλαβαίῃ κι ἓνα στῆθος ποὺ νὰ σὲ φιλοξενῇ».

Δὲν τοῦ ἦταν δυνατὸν νὰ διαβίωσῃ γιὰ πολὺν καιρὸ στὴν Ἑλβετία. Μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Καποδίστρια ἔλαβε διαβατήριον πολίτη τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ κατὰφυγε στὴν Ἀγγλία. Φεύγοντας ἀπὸ τὴ Ζυρίχη ἐπισκέφτηκε περιπλανητικὰ πολλές πόλεις τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.

Ἡ φήμη του σὰν μεγάλου Ποιητῆ εἶχε προτρέξει καὶ βοήθηε πολὺ καλὴ ὑποδοχὴ στοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς Ἀγγλίας, κατόρθωσε δὲ ν' ἀποκτήσῃ καὶ τὴν φιλίαν ἀρεκτιῶν ἐπιλέκτων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Χώρας. Ζοῦσε μεταφράζοντας Ἑλληνας καὶ Ἰταλοὺς συγγραφεῖς καὶ δημοσιεύοντας ἄρθρα σὲ ἀγγλικὰς ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ, παντοῦ καὶ πάντοτε ὑπερασπιζόμενος τὰ ἀνθρώπινα καὶ ἔθνικα δικαιώματα τῶν Ἑπτανησίων καὶ τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ψυχρὸ κλίμα τοῦ Λονδίνου δὲν μπόρεσε νὰ καταστείλῃ τὴν αὐθορμησίαν του καὶ τὴν ἐπιθετικότητά του. Ὅταν πίστευε πὼς εἶχε τὸ δίκιο μὲ τὸ μέρος του, δὲν συγχωροῦσε κανέναν ποὺ θὰ ἔθιγε τὴν ἀξιοπρέπειά του. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἶχε συσταθῆ τότε στὸ Λονδίνο Κομιτᾶτο Ὑπερασπίσεως τῶν Δικαίων τῆς Ἑλλάδος, ποὺ πρόσφερε θετικὰς ὑπηρεσίας στὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα. Οἱ Ἀγγλοὶ ἐπίσημοι εἶχαν ὑποπτευθῆ ὅτι ὁ Φώσκολος, λόγῳ τῶν σχέσεών του μὲ τὸν Καποδίστρια, ἦταν φίλος τῆς Ρωσίας. Καὶ ὅταν μιὰ μέρα ἐπισκέφτηκε τὸν Πρόεδρο τοῦ Κομιτάτου κ. Χιοῦμ (Hume), ὁ τελευταῖος τοῦ μίλησε πολὺ ἄσχημα. Γράφει ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος σχετικὰ στὸν φίλο του Λόρδο Ντάκρ (Dacre):

«Ὁ κ. Χιοῦμ μὲ δέχτηκε μὲ τρόπο ὑπεροπτικὸ καὶ ἀγενῆ — ἐμεῖς τὸ λέμε προστυχιὰ — τόσο ποὺ μ' ἔφερε σὲ σημεῖο νὰ τοῦ δώσω ἓνα χαστουκί!»

Τὸ λυπηρὸ αὐτὸ ἐπεισόδιον ἦταν ἴσως τὸ κατακόρυφο τῆς ἀσυγκράτητης ὀρμητικότητος ποὺ χαρακτηρίζε τὸν Φώσκολο.

Πρόγραμμά του ἦταν νὰ μείνῃ μικρὸ χρονικὸ διάστημα στὴν Ἀγγλίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ κατεβῆ σύντομα στὴν Ἑλλάδα. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ξάδερφό του Διονύσιο Βουῦλτσο παραπονιέται πὼς οἱ κόποι του καὶ οἱ σπουδὲς του πῆγαν χαμένα γιὰ τὴ ζωὴ του, γιὰ τὴν οἰκογένειά του, γιὰ τὴν πατρίδα. Τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἀναγκάστηκε νὰ πουλήσῃ τὰ καλύτερα καὶ μεγαλύτερα βιβλία του γιὰ νὰ ζήσει :

«Τόσο, ἀγαπητέ μου Διονύσιε, μὲ ὠφέλησε ἡ μεγάλη δόξα ποὺ ἔχω ἀπὸ τὴ φιλολογία!... Ἐξέρω μονάχα πὼς ἐσπατάλησα τὸ καλύτερο καὶ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς μου τιμῶντας τὴ μελέτη, χωρὶς ν' ἀτιμάσω ποτὲ τὴν ψυχὴ μου καὶ τὴν διάνοιά μου».

Καὶ προσθέτει ἐμφατικά :

«Σκοπεύω, λοιπόν, τώρα καὶ εἶμαι ἀποφασισμένος — τόσο ποὺ καμμιὰ ἀνθρώπινη δύναμις ἢ συμβουλή δὲν θὰ μπορέσῃ ποτὲ νὰ μὲ ἀποτρέψῃ — νὰ ρηθῶ νὰ ζήσω ἢ καὶ νὰ πεθάνω, ἀδιάφορο πῶς, στῆ γῆ ποὺ γεννήθηκα».

Συνεχίζει τὸ γράμμα του ἀναπτύσσοντας τὰ σχέδιά του γιὰ τὴ δρᾶσι του στὴν Πατρίδα, πὸν θὰ βουλώσῃ μιὰ γιὰ πάντα ὄλα τὰ στόματα, πὸν τὸν κατηγοροῦσαν (προφανῶς γιὰ τὴν δῆθεν ἀδιαφορία του καὶ τὴν μὴ κάθοδό του στὴ Ζάκυνθο). Καὶ στὸν φίλο σου Ρεϊνώ (Reinaud), πὸν κατέβαινε στὸ νησί, γράφει :

«Νὰ ἐπαναλάβετε, ὅμως, σ' ὄλους ἐκεῖνο πὸν γράφω στὸν φίλο μου Διονύσιο Βουλτσο : ὅτι, δηλαδή, ὅπως καὶ ἂν ἔρθουν τὰ πράγματα, τὸ πῆρα ἀπόφασι καὶ ὄρισα κιόλα πότε θὰ πάω στὴ Ζάκυνθο, σὲ τρόπο ὥστε μονάχα ὁ θάνατος θὰ μπορούσε νὰ μὲ κἀνῃ ν' ἀλλάξω γνώμη». Ὅπως καὶ συνέβηκε.

Τὸν παρακαλεῖ νὰ κἀνῃ ἐκεῖ προετοιμασία καὶ συνιστᾷ νὰ τοῦ βροῦνε μιὰ μικρὴ ἔπανλι ἢ ἓνα χωριατόσπιτο, ὅσο δυνατὸ πιὸ μακρὸν ἀπ' τὴν πόλι :

«Τὸ σπῖτι τὸ θέλω μοναχικὸ μ' ἓνα περιβόλι μὲ κληματαριές καὶ δέντρα — κι ἀρετὰ εὐρύχωρο νὰ μπορῶ νὰ κάνω περίπατο. Ἄν μπορούσε νὰ βρεθῆ κανένα τέτοιο στ' Ἀργάσι ἢ στὸ Ἀκρωτήρι, ἢ σὲ κανένα ἄλλο ψήλωμα, πὸν νὰ μπορῶ νὰ βλέπω τὴ θάλασσα, τοὺς λόφους καὶ τὴν πόλι, θὰ μοῦ φαίνοντανε πὼς βρίσκομαι στὸν Παράδεισο».

Ἄλλὰ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες ἐπιστολές του πρὸς φίλους καὶ φίλες του ἐπαναλαμβάνει τὴν στερορὰν του ἀπόφασι νὰ ἐπανέλθῃ στὴ Ζάκυνθο, νὰ ζήσει καὶ νὰ πεθάνῃ ἐκεῖ.

Ἄν διατρέξῃ κανεὶς ὅλες τὶς ἐπιστολές του, θὰ καταληφθῆ ἀπὸ ῥίγος μπιστοτὰ στὴν ἀγωνιόδη του ἐπιθυμία καὶ προσπάθεια νὰ βρεθῆ τρόπος νὰ ἐπανέλθῃ στὴν Ἑλλάδα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ψυχικὴ κατάστασι, πὸν ἀποτελεῖ πραγματικὰ τραγικώτατο δράμα. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐπιστολὴ πὸν εἶχε ἀπευθύνει τὸ 1824 στὴν Ἐθνικὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι. Ζητοῦσε νὰ βεβαιωθῆ ἂν θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθῆ κάπου γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ κι ἓναν τρόπο ζωῆς ἀξιοπρεπῆς. Εἶναι γραμμένη σὲ ἄπταιστη ζωντανὴ καθαρεύουσα γλῶσσα, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τοὺς λογισμοὺς τῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ τὸ κείμενο καὶ μόνον θὰ ἔφτανε γιὰ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν συνειδητὴ ἑλληνικότητα τοῦ Φωσκόλου. Ἄλλὰ, στὸ γράμμα αὐτό, δὲν εἶχε λάβει ἀπάντησι...

Ἡ Μοῖρα πὸν παρεμπόδισε τὴν πραγματοποίησι τοῦ ὄνειρου του, στάθηκε δυνατώτερη κι ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ εὐκαιρία ἐπιστροφῆς πὸν τοῦ παρουσιάστηκε : Ὡς μέλος Ἐπιτροπῆς Ἰονίων, πὸν εἶχε ἐπισκεφθῆ τὸ Λονδίνο γιὰ νὰ ὑποβάλῃ αἰτήματα τῶν Ἐπτανησίων, ἤρθε καὶ ὁ ξάδελφός του Διονύσιος Βουλτσος. Ἄλλὰ τὶς ἡμέρες πού, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιό τους, ἐπρόκειτο νὰ γυρίσουν μαζί στὴ Ζάκυνθο, ὁ Φωσκόλος, κάνοντας ἱππασία, ἔπεσε ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τραυματίστηκε σὲ σημεῖο πὸν τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ ταξιδέψῃ. Τὴν ἀπελπισία του νὰ ξαναῖδῃ τὴν

Ζάκυνθο εκφράζει συγκινητικά στην «Ὁδὴ εἰς τὸν Τόπον τῆς Γεννήσεώς μου». Ἐπιθυμῶ νὰ τὴν ἀκούσετε ὅπως τὴν ἔχει μεταφράσει ὁ Δ. Λάσης :

«Τὸ ἱερό σου πὸν παιδὶ ἐγύριζ' ἀκρογιαλί
 ἐλπὶς καμμιὰ δὲν μένει πλειά πὼς θὰ πατήσω πάλι
 Ζάκυνθος, πὸν τὴν ὄφι σου τὸ κῶμα καθρεφτίζει
 τὸ ἑλληνικὸ κι ἡ ἄνοιξι τὰ στήθια σου στολιζει
 ἀφ' τῆ στιγμῆ πὸν ἡ θάλασσα μέσ' ἀπὸ τὸ βυθό της
 τὴν Ἐφροδίτη ξάφρισε καὶ τὸ παρθενικό της
 σ' ἀντίκρουσε χαμόγελο. Τ' ἄσπρα τὰ σύννεφά σου
 τὰ δέντρα πὸν σκεπάζουνε τοὺς κάμπους, τὰ βουνά σου
 ἀνύμνητα δὲν ἄφηκε τοῦ Ποιητῆ ἡ Λύρα
 π' ἀμίμητα ἐτραγούδησε τοῦ Ὀδυσσεώς τὴ Μοῖρα
 καὶ τ' ἄγριο κῶμα ποῦδερνε πολύπαθ' ἐξορία
 ὡς τῆ στιγμῆ πὸν λάμποντας ἀπὸ τιμῆ κι ἀνδρεία
 χαμήλωσε τὸ στόμα
 καὶ τῆς Ἰθάκης φίλησε τ' δλόπετρο τὸ χῶμα

 Μονάχα τὸ τραγοῦδι του, ὦ Μητρικὴ μου γῆ
 σοῦ στέλνει τὸ παιδί σου
 Τοῦγραψ' ἡ τύχη νὰ ταφῆ μ' ἀδάκρυτη σιγῆ
 μακρὰ ἔπο τὸ νησί σου».

Ἔτσι δέθηκε ὀριστικὰ στὸ Λονδίνο, ὅπου ἡ ὑγεία του συνεχῶς χειροτέρευε καὶ τὰ οικονομικά του ἀκόμη περισσότερο, γιατί εἶχε ἐκραγῆ κρίσι τοῦ βιβλίου καὶ εἰσέπραττε ἐλάχιστα ἀπὸ τοὺς ἐκδότες του. Ἀναγκάστηκε νὰ ἀποσυρθῆ στὸ μικρὸ χωριὸ Τέρνχαμ Γκρήν (Turnham Green), ὅπου νοίκιασε ἓνα χωριάτικο σπιτάκι, τὸ Μποέμια Χάους (Bohemia House). Τὸ σπίτι αὐτὸ διατήρησε ἴχνη τῆς δόξας του γιατί, μετὰ τὸν θάνατό του, πλῆθος θαυμαστῶν τοῦ Ποιητῆ τὸ ἐπισκέφτηκαν.

Ἀλλὰ καὶ ὅσο ἀκόμα ζοῦσε, οἱ διαλεχτοὶ του φίλοι δὲν τὸν ἐγκατέλειψαν. Συχνὰ ἐπήγαιναν ἐκεῖ καὶ τὸν συντρόφευαν, ἀνακουφίζοντας κάπως τοὺς μεγάλους σωματικὸς καὶ ψυχικὸς του πόνους. Τὸ ἴδιο πρῶτὸ τῆς μοιραίας ἡμέρας τοῦ θανάτου του, τὸν ἐπισκέφτηκε ἐκεῖ ὁ πιστὸς φίλος του Ἰωάννης Καποδίστριας, Κυβερνήτης τῆς ἐλεύθερης τῶρα πιά Πατρίδας. Δυστυχῶς, ὁ Ποιητὴς εἶχε περιπέσει σὲ πλήρη ἀναισθησία καὶ δὲν ἀντιλήφθηκε καθόλου τὴν ἔσστατη τιμῆ πὸν τοῦ ἔκανε ἡ Ἑλλάδα.

Ἡ σπουδαιότερη, ἴσως, καλὴ τύχη, πὺν εἶχε κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀγγλία, ἦταν ὅτι συναντήθηκε ἐκεῖ μὲ τὴν κόρη του Φλωριάνα. Τὴν εἶχε ἀποκτήσει ἀπὸ τὸν ἐρωτικό του δεσμό μὲ τὴν Ἀγγλίδα Φανὸ Ἐμερυτ, ὅταν βρισκότανε στὴ Φλάντρα. Ἡ Φλωριάνα συμμερίστηκε τὴ φτώχεια του, τοῦ συμπαραστάθηκε καὶ γλύκανε, ὅσο μπορούσε, τοὺς πόνους τῆς ἀρρώστιας του.

Χαρακτηριστικὸ τῆς τιμιότητάς του εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, στὶς τελευταῖες του στιγμῆς ὅταν δὲν μπορούσε πιά νὰ μιλήσῃ, ζήτησε χαρτὶ καὶ ἔγραψε στὴν Φλωριάνα μὲ δυσκολία :

«Ἀγαπημένη μου, τὰ ἔχω πληρώσει ὅλα. Δῶσε μονάχα στὸν φίλο μας Ρόμπερτς (Roberts) πενήντα λίρες πὺν τοῦ χρωστοῦμε. Τὰ ἄλλα κρατήσε τα».

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολλοὶ ἐκδότες τοῦ χρωστούσανε δικαιώματα.

Λίγες μέρες πρὶν, ὅταν μπορούσε ἀκόμα νὰ κρατήσῃ τὴν πένα στὸ χέρι, ἔγραψε στὸν φίλο του Τέϊλορ :

«Ἄν δὲν εἶχε ὁ Πετρόρχης τὴν κόρη του, θὰ ἦταν δέκα φορὲς περισσότερο δυστυχισμένος ἀπ' ὅ,τι ἦταν. Ἀλλοίμονο σ' ἐκεῖνον πὺν εἶναι μόνοζ! Ἡ παρηγοριὰ πὺν ἡ γυναῖκα δίνει στὸν ἄνθρωπο γίνεται διπλῆ μὲ τὴν ἀφοσίωσι μᾶς κόρης . . .».

Στὴ διάρκεια τοῦ πικροῦ τέλους τῆς ζωῆς του καὶ παρὰ τὴν ἀθλιέστατη κατάστασι τῆς υγείας του, ἐξακολουθοῦσε νὰ παραδίδῃ μαθήματα μὲ πολὺ χαμηλὴ ἀμοιβὴ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ πόρους ζωῆς. Διατηροῦσε ὅμως ὅλην του τὴν περηφάνεια. Μόνον ἓνα μῆνα πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του ἔγραψε στὸν στενὸ του φίλο Ριέγκο :

«Σὲ παρακαλῶ — κι αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ θερμὴ παράκλησί μου — νὰ μὴν πῆς σὲ κανέναν — ἄντρα ἢ γυναῖκα — σὲ τὶ κατάστασι βρίζομαι, μῆτε νὰ ζήτησῃς νὰ μὲ βοηθήσουν».

Εἶχε ἄλλοτε εἰπεῖ :

«Νὰ εἶναι κανεὶς ἔντιμος, ὑπερήφανος, ἰσχυρὸς στὶς ἀρχές του εἶναι μιὰ ἡδονὴ πὺν πλησιάζει τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὸ Θεό».

Συνεπῆς πάντα πρὸς τὸν ἑαυτό του, ὄχι μονάχα ἔζησε ἀλλὰ καὶ πέθανε μὲ αὐτὴ τὴν σπανιώτατη ἡδονή.

«Πέθανε ὅπως ἔζησε, γράφει ὁ Πέκκιο. Ἐβλεπε μὲ ἀταραξία νὰ σβύνη σιγά - σιγά ἔμπρός ἀπ' τὰ μάτια του τὸ γλυκὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Μιλοῦσε γιὰ τὸ θάνατο, γιὰ τὸ μεγάλο μυστήριο τῆς ζωῆς μὲ τὴν ἴδια φιλοσοφικὴ γαλήνη τοῦ Σωκράτη».

Πέθανε στίς 10 Σεπτεμβρίου 1827, ἡμέρα Παρασκευή, ὥρα ὀκτώ καὶ τρία τέταρτα τὸ βράδυ, στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἀφοσιωμένης Φλωριάνας. Τοῦ συμπαραστάθηκαν ἕνας Ἴσπανὸς ἱερέας καὶ ὁ γιατρός Νέγκρι. Θάφτηκε στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τσῆζουϊκ (Chiswick) κοντὰ στὸ Λονδίνο καὶ μόνον πέντε στενοὶ φίλοι παρακολούθησαν τὴν κηδεία του. Ἀργότερα ὁ φίλος του Λόρδος Χάντσον (Hudson) ἀνάγειρε ἐκεῖ σεμνὸ ἀύστηρὸν τάφο ἀπὸ φαιόχρωμο γρανίτη — ἔργο τοῦ Ἰταλοῦ γλύπτη Κάρλο Μαροκκέτι (Carlo Marocchetti), πὸν βρῖσκονταν τυχαῖα στὴν Ἀγγλία.

Ἐδῶ καὶ λίγους μῆνες βρισκόμουν κι ἐγὼ στὸ Λονδίνο. Καὶ προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν φίλιτο καθηγητὴ κ. Μάριο Μοντουόρι, Μορφωτικὸν Ἀκόλουθο τῆς ἐκεῖ Ἰταλικῆς Πρεσβείας, πὸν φρόντισε πρόσφατα γιὰ τὸν ἐξωραϊσμὸ τοῦ Μνημείου, ἐπῆγα ἕνα δειλινὸ στὸ Τσῆζουϊκ καὶ προσκύνησα τὸν Τάφο τοῦ Φωσκόλου, κενὸν πιά ἀπὸ τὸ 1871, ὅταν τὰ ὀστᾶ του μεταφέρθηκαν στὴν Φλωρεντία, γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν στὸ Πάνθεο τοῦ Σάντα Κρότσε, παράπλευρα μ' ἐκεῖνα τοῦ Δάντη, τοῦ Πετράρχη καὶ ἄλλων μεγάλων πνευμάτων τῆς Ἰταλίας. Στὴ Φλωρεντία εἶχα συχρὰ τὴν εὐκαιρία ν' ἀποτίω τὸν ὀφειλόμενο σεβασμὸ.

Ἐντὶ νὰ ἀσχοληθῆ κανεὶς περισσότερο μὲ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ μορφὴ τῆς ἰδιοσυστασίας τοῦ Φωσκόλου, θὰ μπορούσε νὰ ἀρκεσθῆ στὴν ἀνάγνωσι τοῦ σονέτου του («Ἡ Προσωπογραφία μου»), ὅπου περιγράφει ὁ ἴδιος, μὲ πολλὴν τιμιότητα καὶ εὐλικρίνεια, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ του. Θὰ σᾶς τὸ ἀναγνώσω στὴ μετάφρασι τοῦ Στέφανου Μαρτζώκη :

Ἀδλακωμένο μέτωπο, μάτι βαθουλωμένο
ξανθός, λιγνός στὰ μάγουλα, μὲ βλέμμα τολμηρό,
λευκὰ τὰ δόντια, κόκκινο τὸ ἀχεῖλι φουσκωμένο,
ὠραῖο λαιμό, στῆθος πλατὸ καὶ πρόσωπο γυρτό.

Σωστός στὸ σῶμα, φορεσιὰ ἀπλῆ καὶ ζηλευτή,
γοργὸ τὸ βῆμα, οἱ στοχασμοί, οἱ πράξεις, ἡ λαλιά.
Φρόνιμος, ἄσωτος, γλυκός, ὅλος καρδιά, τιμῆ,
ἐχθρὸς στὸν κόσμον κι ἐχθρικὰ σὲ μένα τὰ στοιχεῖα.

Παλικαρίσιο φέρσιμο στὸ χέρι καὶ στὸ στόμα,
μονάχος πάντα, σκεφτικός, χλωμὸς καὶ λυπημένος,
γεμάτος πείσμα, ἀνήσυχος, ταχύς, πάντα ὀργισμένος.

Ἐπὶ ἐλαττώματα τρανὸς καὶ ἀπὸ ἀρετῆς ἀκόμα,
τὸ δίκιο θέλω, ἀλλ' ἀγαπῶ ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά.
Σὺ θὰ μοῦ δώσης, θάνατε, καὶ φήμη καὶ ἡσυχία.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ κοκκινομάλλης Φώσκολος δὲν ἦταν ὠραῖος. Σὲ μιὰ προσωπογραφία του, ποὺ ἀνήκει στὴ συλλογὴ τῆς φίλης του Ἰσαβέλλας Θεοτόκη Ἀλμπρίτσι, παρουσιάζεται εὐειδῆς καὶ γοητευτικός. Φαίνεται ὅτι ἡ ὠραία αὐτὴ Ἑλληνίδα τῆς Ἑνετίας, ἐξαιρετικὴ μορφὴ γοητείας, μορφώσεως καὶ ὁμορφιάς, ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος ἔρωτας τοῦ Ποιητῆ. Ἡ ἴδια τὸν περιγράφει :

«Ἡ μορφὴ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ του σὲ προκαλοῦν νὰ ἐξετάσης καὶ νὰ γνωρίσης τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ ψυχὴ εἶναι θερμὴ, ἰσχυρὰ καὶ περιφρονεῖ τὰ πλούτη καὶ τὸν θάνατον. Τὸ πνεῦμα εἶναι ζωηρόν, ταχύ, θρεμμένον ἀπὸ ὑπερόχους καὶ ἰσχυρὰς ἰδέας — λαμπροὺς σπόρους καλλιεργημένους καὶ ἀξημένους εἰς λαμπρὸν ἔδαφος».

Τὸ περίφημο σαλόνι τῆς Ἰσαβέλλας, ἓνα ἀπὸ τὰ ἀριστοκρατικώτερα τῆς Βενετίας, ἦταν ἀνοιχτὸ γιὰ τὸν Φώσκολο, ὅπως καὶ ἡ καρδιά της.

Στὸν πάντοτε μελαγχολικὸν καὶ ἀπελπισμένον Ὀδγο ἡ Ἰσαβέλλα χάριζε γλυκιὰ παρηγοριὰ καὶ ὠραία γαλήνευσι. Σ' ἓνα του γράμμα πρὸς αὐτὴν ὁ Φώσκολος παρεμβάλλει καὶ τὴν ἑλληνικὴν φράσιν :

«Καὶ θέλει σοὶ εἰπῶ σὲ ἀγαπῶ μὲ ὅλην τὴν ψυχὴν μου».

Κι ἐκεῖνη τοῦ ἀπαντᾷ μὲ ἄλλην ἑλληνικὴν φράσιν, γραμμὴν ὁμοίως μὲ λατινικοὺς χαρακτήρας :

«Cai ego se agarào poli, sebbene voi den me agapas típotes».

Ἐρως γιὰ μένα, γράφει ὁ Φώσκολος, δὲν εἶναι τὸ τυφλό, φτερωτὸ παιδί μὲ τὴν φαρέτρα καὶ τὸ τόξο. Ἀλλὰ εἶναι ἓνας νέος μὲ ἰσχυρὴ ὄψιν, ἀρρενοπρεπῆς, περήφανος, παντοδύναμος, ἀπόλυτος, ἐπίμονος, δξυδερκής, ροπαλοφόρος καὶ ντυμένος μὲ τὸν φλεγόμενον χιτῶνα τοῦ Ἡρακλέους».

Ἡ καρδιά του ἦταν πιστή. Δὲν λησμόνησε ποτὲ τὶς φίλες ποὺ ἀγάπησε στὴ ζωὴ του. Εὗρισκε πάντοτε παρηγοριὰ μὲ τὴν ἀναπόλησί τους σὲ στιγμὲς δυστυχίας καὶ

ἀπελπισίας. Γράφει ὁ ἴδιος ὅτι εἶχε σχηματίσει μιὰ πινακοθήκη ἀπὸ γυναικίαις εἰκόνες, παραταγμένες στὴ μνήμη του, ὡσὰν μέσα σ' ἓνα ἱερὸν ἄδυτο Ναοῦ :

«Καὶ συχνὰ ἀναπολῶ τὶς γνωστὲς μορφὲς καὶ μιλῶ μαζί τους στὴ μοναξιά μου καὶ μὲ αὐτὲς παρηγοροῦμαι ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις καὶ τὰ βάσανα τῆς ζωῆς καὶ μοῦ ἐμπνέουν τὴν ἡρεμία τῶν ὀνείρων καὶ μοῦ δροσίζουν τὴν καρδιά. Καὶ σ' ἐκεῖνες τὶς εἰκόνες ἀγαπῶ καὶ λατρεύω τὴν θεϊαν καλλονὴν καὶ αἰσθάνομαι νὰ μὲ πλημμυρίζει μιὰ μυστικὴ ἁρμονία».

Ἔχει γραφῆ ὅτι στὸν ἔρωτα ὁ Φώσκολος ἦταν μαζί Δον - Κιχωτικός καὶ Δον - Ζουανικός. Νομίζω ὅτι ἦταν ἀπλούστατα Φωσκολικός. Οἱ ἔρωτές του ἦταν ἀναρίθμητοι. Ὁ χρόνος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ δώσω περισσότερες λεπτομέρειες σχετικὰ. Μολονότι στὸ σονέττο τῆς Προσωπογραφίας του ὑμνεῖ μὲ ὄλους τοὺς στίχους τὶς ἠθικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ ὑψηλότερα ἰδανικά, κάνει ἓναν μόνον ὀλιγόλογον ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴν αἰσθηματικὴν του ζωὴ ὅταν γράφῃ «τὸ δίκιο θέλω, ἀλλ' ἀγαπῶ ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά». Μέσα στὴν τελευταία φράσι «ἀλλ' ἀγαπῶ ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά», περικλείεται ἓνας ὀλόκληρος αἰσθηματικὸς καὶ αἰσθησιακὸς κόσμος τρυφερότητας, ψυχικῆς ἀνατάσεως καὶ ὀνειρικῆς ἀπολησμονιᾶς.

«Στὴ μοναξιά γαλήνευε, στὸν ἔρωτα εὐτυχοῦσε!»

Στὸ ἰταλικὰ γραμμένο ποίημά του γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Φώσκολου, ὁ Διονύσιος Σολωμὸς καταλήγει στοὺς στίχους :

«ὦ, ἐκεῖνα τὰ περίλαμπρα ποῦ ἐσὺ εἶχες σημάδια
πνεύματος καὶ ἀρετῆς, κ' ἦτανε τέτοια ποῦ νοητὰ
ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς μονάχα νᾶναι,
ἂν δὲν ποθεῖς νὰ βυθιστεῖ ἡ Πατρίδα σου μὲς στὴν ὀδύνη
τῆς συμφορᾶς τῆς καὶ νὰ θρηνεῖ αἰώνια,
κάνε νὰ γεννηθεῖ γι αὐτὴν κείνος ποῦ νὰ σοῦ μοιάζει».

(Μετάφραση : Μαργαρίτας Δαλμάτη)

Ὁ παρηγορητὴς τῆς Πατρίδας εἶχε κιόλας γεννηθῆ. Καὶ δὲν ἦταν ἄλλος παρὰ ὁ ἴδιος ὁ ἐθνικὸς μας ποιητὴς, ὁ Σολωμὸς, ποῦ εἶχεν ἐκφωνήσει στὴ Ζάκυνθο ἓναν ἐξαισίσιον λόγο γιὰ τὸν θάνατό του.

Τὰ «σημάδια», ποῦ μᾶς ἄφησε πεθαίνοντας ὁ Φώσκολος, ἦταν, κατὰ τὸν Σολωμὸν, νοητὰ ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς μονάχα. Αὐτὸ εἶναι, ὡς ἓνα σημεῖο, σωστό. Ὁ Φώσκολος ἄφηγε κάπως σκοτεινὰ πολλὰ ποιήματά του καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ἀριστουργηματικὸς πινδαρικὸς «Τάφους» του, ὅπου ἡ πυκνότης τῶν ἰδεῶν, τῶν

ἐνοράσεων, τῶν ἱστορικῶν του ἀναδρομῶν, τῶν ἀδρῶν εἰκόνων του ἔχουν τόσο βάρος ὥστε νὰ ἀπορῆ κανεὶς πῶς κατόρθωσεν ὁ Ποιητὴς ν' ἀντικρύσῃ τὸ ἔργο ἔτσι μονοκόμματο, ἀτόφιο, ὀλοκληρωμένο στὶς ἀνώτερες, αἰθέριες σφαῖρες πεντάκαθαρου λογισμοῦ καὶ πάναγνης λυρικῆς ἔκφρασης, ὅπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἐναγκαλίζονται καὶ ἀνταλλάζουν τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμὸ τῆς αἰωνιότητος. Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ γύρω στὴν ποιητικὴ οὐσία καὶ ἀξία τῶν «Τάφων» συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σκοτεινότητα, ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος, σὲ κάποιον ποῦ τὴν ἐσημείωσε, εἶχεν ἀπαντήσῃ :

«Ἡ σκοτεινότητα ἀνήκει πάντοτε κατὰ τὸ ἥμισυ σ' ἐκεῖνον ποῦ τὴ γράφει καὶ κατὰ τὸ ἄλλο ἥμισυ σ' ἐκεῖνον ποῦ τὴ διαβάξει».

Θὰ πῆγαυε μακρὰ ὁ λόγος ἀν ἀνατρέχαμε στὴν ἔρευνα τῶν περιστατικῶν ποῦ ἔμπνευσαν τὸν Φώσκολο. Ἄλλωστε σὲ ὅλο του τὸ ἔργο ποῦ σχεδὸν πάντοτε στηρίζεται βαθύτερα σὲ κάποιο περιστατικόν, τὰ αἷτια καὶ τὰ αἰτιατὰ συγγέονται. Τὸ περιστατικὸν καὶ τὸ ἀπερίστατον ταυτίζονται μ' ἓναν τρόπο ἁρμονικόν, ποῦ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς μεγαλοφυΐας του.

Οἱ «Τάφοι» του μεταφράστηκαν ἀμέσως σὲ ξένες γλώσσες, διαβάστηκαν καὶ κατανοήθηκαν. Ἦταν μιὰ ἐποχὴ πνευματικῆς δίψας. Κάτι καινούργιο ὠρίμαζε γιὰ τὴν Ἀνθρωπότητα. Καὶ δὲν ἦταν δυνατὸν τὸ ἱερὸν δροσερὸν ὕδωρ ποῦ ἐπρόσφερον ἡ ὕδρια τοῦ Φωσκόλου — καινούργιο κι αὐτὸ σὲ οὐσία καὶ ὕφος καὶ σὲ γλωσσικὴν, ἀκόμα, μορφήν — νὰ μὴν γίνῃ ἐμπρόσδεκτο καὶ ἀνακουφιστικόν. Στὴν Ἰταλίαν μάλιστα ποῦ ἔκλιναν πρὸς τὴ δύσιν τους τὰ σύγχρονα ποιητικὰ ἄστρα της, ἦταν ἀδύνατον νὰ μὴ γίνῃ δεχτὸν μὲ συμπάθεια τὸ νέο ἀστὲρι ποῦ ἀνέτελλεν ἀπὸ τὶς ἐλληνικὰς ἀκτῆς τῆς βενετσιάνικης θαλασσοκρατορίας . . .

Οἱ μεγαλόπνευστοι, θεόπνευστοι θὰ ἔπρεπε νὰ εἰπῶν, «Τάφοι» κορύφωσαν τὸ γόητρο τοῦ Φωσκόλου. Ἀλλὰ καὶ προηγούμενα οἱ Ὁδὲς του, τὰ σονέττα του καὶ προπαντὸς ἡ πεζογραφικὴ προσφορά του μὲ τὶς «Ἐπιστολὰς τοῦ Ἰακώβου Ὁρτις» εἶχαν γίνῃ πολὺν αἰσθητὰ στὴν ἰδεολογικὴ καὶ αἰσθητικὴ καλλιέργεια τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ, ἀνασταίνοντας στὴ συνείδησί του καὶ τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα καὶ τὰ πατριωτικὰ ἰδεώδη.

Ὁ Φώσκολος ὑπῆρξε τριτάλαντος : Ὅπως ἦταν γεννημένος ποιητὴς, ἦταν γεννημένος καὶ φιλόσοφος, ἦταν γεννημένος καὶ ἀγωνιστὴς μὲ φλογερὴν ρητορικὴν ἔξαρσι, ἀτρόμητην καρδίαν καὶ ἀλύγιστον χέρι. Τὴν προσωπικότητά του συνθέτανε οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀσθόρμητες δυνάμεις μὲ δυσεπίτευχτον ἑναρμονισμόν. Στὶς ἀπομονώσεις του, ποῦ ἀποτελοῦσαν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς καθημερινῆς του ζωῆς, πρέπει μὲ πολὺν μόχθον νὰ σφυρηλατοῦσεν ἐπίμονα αὐτὸν τὸν ἀπαραίτητον ἑναρμονισμόν.

Θρεμμένος με τὴ λαγαρὴ ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ σκέψι, ἐνισχυμένος ἀπὸ τὴν ἱστορικόφιλη φιλοσοφία τοῦ Βίκου, περπάτησε σὲ στερεὸ φιλοσοφικὸ ἔδαφος. Στὸν πολιτικὸν καὶ πολεμικὸν του ἀγῶνα ἦταν ὀξύς, ἀσυγκράτητος, ἀδυσώπητος. Στὸν πνευματικὸν του ἀγῶνα ἦταν ἠπιώτερος, χωρὶς νὰ διστάζῃ νὰ ὠθῆ τὴν σάτιρά του ὡς τὸν σαρκασμὸ. Ἔχοντας φτάσει σὲ ὕψος ἀνυπέροβλητο γενικῆς θεωρήσεως τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τῆς Μοίρας, προχωροῦσε μὲ βῆμα σταθερὸ, ἀταλάντευτο. Προχωρῶντας δὲν σταματοῦσε, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀνάτρεπε. Ἐθώπευε μὲ κατανόησι καὶ μὲ συμπάθεια τὰ πράγματα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, ὀραματιζότανε μὲ πίστι καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ τὰ πράγματα τοῦ μέλλοντος. Ὁ φιλόσοφος Φώσκολος βιάδιζε χέρι - χέρι μὲ τὸν ποιητὴ Φώσκολο. Ὁ πολεμιστὴς Φώσκολος δὲν τοὺς διαίρεσε ποτέ.

Ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ του μορφὴ, περισσότερο πιστὴ καὶ ἐντυπωσιακὴ, ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὶς ἀναρίθμητες ἐπιστολὰς του, πού, ὅπως εἶπαμε, βρίσκονται στὴν Βιβλιοθήκη Λαμπρόνικα τοῦ Λιβόρονου καὶ δημοσίευσσε σὲ τρεῖς τόμους στὴ Φλωρεντία ὁ καθηγητὴς Ὁρλαντίνι.

Προσφιλέστερο στὸν ἴδιο ποιητικὸ του ἔργο πιστεύεται πὼς ἦταν οἱ «Χάριτες», πού, δυστυχῶς, δὲ μπόρεσε ν' ἀποτελειώσῃ καὶ μόνον ἀποσπάσματά τους βρεθῆκανε. Τὰ συναρμολόγησε καὶ αὐτὰ ὁ καθηγητὴς Ὁρλαντίνι καὶ τὰ κατάταξε μὲ τρεῖς ὑπότιτλους: («Ἀφροδίτη»), («Ἑστία») καὶ («Ἀθηνᾶ»). Στὶς «Χάριτες» παρεμβάλλει καὶ στίχους ἀπὸ δημοσιευμένα του ποιήματα. Σὰ νὰ ἤθελε νὰ ἐμφανίσῃ ὅλα τὰ ἔργα του σὰν ἔργο ζωῆς ἐνιαῖο, ξετυλιγμένο σὲ γραμμὴ εὐθεῖα, ἀπαρασάλευτη. Ἀπὸ τὴν συνεχῆ ξαναθεώρησι καὶ διόρθωσι τῶν ποιημάτων του ἀποδεικνύεται ὅτι, παρὰ τὴν πολυκύμαντη ἀνωμαλία τῆς ζωῆς του, δὲν ἄφηνεν ἔκθετα τὰ πνευματικὰ του γεννήματα. Τὰ κρατοῦσε στὴν σκέψι του καὶ στὴν καρδιά του, τὰ κρατοῦσε γύρω του σὰν πολυγαπημένα του παιδιὰ. Τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο ἦταν ἡ πεμπτοσύνη τῆς ζωῆς του.

Ἔτσι γεννήθηκεν, ἔτσι ἔζησεν, ἔτσι ἐμεγαλουργήσεν, ἔτσι πέθανε! Ἔτσι ἀπαθανάτισθηκε! . . .

Συνεπῆς, τίμιος, πιστὸς ἐκτελεστὴς τῆς θείας ἐντολῆς πού του εἶχε δοθῆ. Καὶ πού τὴν καταξίωσε!